

ДО ПИТАННЯ ПРО ОСОБЛИВОСТІ ЗАХИСТУ ПРАВ ОСІБ, ЯКІ ПЕРЕБУВАЮТЬ У ФАКТИЧНИХ ШЛЮБНИХ ВІДНОСИНАХ У СУДОВІЙ ПРАКТИЦІ

Лучковський В.В.,

*аспірант Хмельницького університету управління та права
імені Леоніда Юзькова*

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4965-7711>

Лучковський В.В. До питання про особливості захисту прав осіб, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах у судовій практиці

В науковій статті автор провів наукове дослідження особливостей захисту майнових та особистих прав осіб, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах у судовій практиці України. На підставі вище викладеного наукового дослідження автор зазначає на тому, що найчастіше звернення до суду щодо встановлення юридичного факту проживання однією сім'єю жінки та чоловіка без шлюбу, відбувається з метою отримання спадщини одного із фактичного подружжя або для встановлення спільної сумісної власності на спільно набуте майно. В цілому судова практика щодо встановлення юридичного факту проживання однією сім'єю жінки та чоловіка без шлюбу є неоднозначною. Така неоднозначність стосується передусім наступних питань:

1) термінології, яка використана для позначення фактичних шлюбних відносин (вони в судовій практиці називаються «фактичні шлюбні відносини», «фактичний шлюб», «фактичні взаємини сторін», «проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу», «перебування у фактичних шлюбних відносинах та проживання однією сім'єю», «фактичні подружні шлюбні відносини», «проживання однією сім'єю у фактичних шлюбних відносинах», «проживання однією сім'єю» тощо);

2) переліку обставин, які безумовно свідчать про наявність фактичних шлюбних відносин. Зокрема, окремі суди до таких обставин відносять реєстрацію обох з фактичного подружжя у квартирі (однак як свідчить постанова Верховного Суду від 10 жовтня 2019 року у справі № 748/897/18 проживання чоловіка і жінки за однією адресою, що пов'язане з поділом майна після розірвання шлюбу та відсутністю іншого місця проживання, не свідчить про сімейні відносини між ними), спільну присутність на святах та пересилання коштів (однак це заперечується постановою Верховного Суду від 15 серпня 2019 року у справі № 588/350/15), факт періодичного спільного відпочинку (що заперечується постановою Верховного Суду від 27 лютого 2019 року у справі № 522/25049/16-ц).

Ключові слова: сім'я; сімейні відносини; фактичні шлюбні відносини; спільне проживання; спільна сумісна власність.

Luchkovsky V.V. To the question of the peculiarities of the protection of the rights of persons who are in a de facto marital relationship in judicial practice

In the scientific article the author conducted a scientific study of the features of protection of property and personal rights of persons who are in actual marital relations in the judicial practice of Ukraine. Based on the above research, the author notes that most often the appeal to the court to establish the legal fact of living in the same family of a woman and a man without marriage, is to inherit one of the de facto spouses or to establish joint ownership of jointly acquired property. . In general, the jurisprudence to establish the legal fact of living with one family of a woman and a man without marriage is ambiguous. This ambiguity concerns primarily the following issues:

1) terminology used to denote the actual marital relationship (they are in judicial practice called «actual marital relationship», «actual marriage», «actual relationship», «living with one family of a man and a woman without marriage», «staying in actual marital relations and living with one family », « actual marital relations », « living with one family in actual marital relations », « living with one family », etc.);

2) a list of circumstances that clearly indicate the existence of a de facto marital relationship. In particular, some courts include the registration of both de facto spouses in the apartment (however, as evidenced by the Supreme Court ruling of 10 October 2019 in case 48 748/897/18 residence of a man and a woman at the same address, which is related to the division of property after divorce and the absence of another place of residence, does not indicate

a family relationship between them), joint presence on holidays and transfer of funds (however, this is denied by the Supreme Court ruling of 15 August 2019 in case № 588/350/15), the fact of periodic joint recreation (which is denied by the decision of the Supreme Court of February 27, 2019 in case № 522/25049/16-ts).

Keywords: family; family relationships; actual marital relations; cohabitation; common property.

Постановка проблеми. Відповідно до ч. 2 ст. 21 Сімейного кодексу України (надалі по тексту – СК України) проживання однією сім'єю жінки та чоловіка без шлюбу не є підставою для виникнення у них прав та обов'язків подружжя. В той же час, як свідчить подальший аналіз тексту СК України, все ж фактичні шлюбні відносини мають окремі правові наслідки, як в майновому сенсі (зокрема, майно, набуте жінкою та чоловіком за час спільного проживання, належить їм на праві спільної сумісної власності, якщо інше не встановлено письмовим договором між ними відповідно до ст. 74 СК України; якщо жінка або чоловік стали непрацездатними за час спільного проживання, яке було тривалим, вони мають право на утримання на правах колишнього подружжя відповідно до ст. 91 СК України; такі особи можуть отримати право на усиновлення дитини відповідно до ч.ч. 4 і 5 ст. 211 СК України). В той же час, зважаючи на те, що на відміну від зареєстрованого шлюбу для захисту прав фактичного подружжя необхідне ще встановлення фактичних шлюбних відносин у судовому порядку, а також те, що права фактичного подружжя відрізняються від прав подружжя у зареєстрованому шлюбі, в судовій практиці виникають питання щодо захисту майнових прав фактичного подружжя. У зв'язку із цим, наукове дослідження особливостей захисту майнових та особистих немайнових прав фактичного подружжя у судовій практиці залишається актуальним і потребує наукового дослідження.

Стан опрацювання проблематики. Проблематика поняття, ознак та змісту фактичних шлюбних відносин, правових наслідків фактичного шлюбу і його наукове дослідження стала предметом наукового дослідження таких науковців, як: Н. С. Андрєєва, І. В. Апопій, М. І. Байрачна, В. А. Ваграс, О. І. Грічук, І. В. Злотник, Т. С. Кириченко, І. О. Косарева, О. Ю. Косова, А. О. Овчатова-Редько, О. В. Розгон, З. В. Ромовська, О. І. Сафончик, А. В. Слепакова, Н. М. Тарусіна, О. А. Теличко та інших науковців. В той же час, комплексного дослідження особливостей захисту майнових та особистих немайнових прав фактичного подружжя у судовій практиці не здійснювалося.

Метою статті є розкриття особливостей захисту майнових та особистих прав осіб, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах у судовій практиці України.

Виклад основного матеріалу.

Відповідно до п. 5 ч. 1 ст. 315 Цивільного процесуального кодексу України суд вправі розглядати справи про встановлення факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу. При цьому, як зазначив Верховний Суд України у інформаційному листі «Судова практика розгляду справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення» від 1 січня 2012 року суди розглядають наступну категорію справ за таких умов: має місце спільне проживання чоловіка та жінки однією сім'єю, термін спільного проживання (не менше п'яти років); мета встановлення факту (розподіл спільно набутого майна, спадкування за законом), крім того, важливою складовою є відсутність спору про право. Водночас слід зазначити, що проживання однією сім'єю жінки та чоловіка без шлюбу не є підставою для виникнення у них права першої черги спадкоємців спадкування за законом. До заяви про встановлення факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу додаються документи та докази того, що між заявником та іншою особою (померлим) мали місце фактичні шлюбні стосунки (свідоцтва про народження дітей, довідки з місця проживання, свідчення свідків, листи ділового та особистого характеру тощо). Також це можуть бути: свідоцтво про смерть одного із «подружжя», свідоцтва про народження дітей, в яких чоловік у добровільному порядку записаний як батько, виписки з погосподарських домових книг про реєстрацію чи вселення; докази про спільне придбання майна як рухомого, так і нерухомого (чеки, квитанції, свідоцтва про право власності); заяви, анкети, квитанції, заповіти, ділова та особиста переписка, з яких вбачається, що «подружжя» вважали себе чоловіком та дружиною, піклувалися один про одного; довідки житлових організацій, сільських рад про спільне проживання та ведення господарства [13]. У правовій позиції Верховного Суду від 15.08.2019 у справі № 588/350/15 зазначено, що належними та допустимими доказами проживання чоловіка та жінки однією сім'єю без реєстрації шлюбу є, зокрема докази: спільного проживання, ведення спільного господарства, наявності у сторін спільного бюджету, проведення спільних витрат, придбання майна в інтересах сім'ї, наявності між сторонами подружніх взаємних прав та обов'язків, інших доказів які вказують на наявність встановлених між сторонами відносин притаманних подружжю [1]. Також в якості доказів проживання чоловіка і жінки однією сім'єю без шлюбу використовують: показання свідків; спільні фотографії, відеозаписи; докази спільного відпочинку (придбані спільно квитки, бронювання готелів, спільне страхування тощо); докази спільного придбання то-

варів і послуг (чеки, акти, квитанції); спільний доступ до одного банківського рахунку, на якому знаходиться сімейний бюджет; зареєстроване місце проживання за однією адресою; докази наявності спільних дітей; докази оформлення кредитів чи позик на придбання майна для потреб сім'ї тощо [14].

Як бачимо, судова практика виходить із презумпції того, що відносини між фактичним подружжям не вважаються родинними відносинами, а є окремим фактом, що підлягає встановленню, тому формулювання суду на кшталт «встановити факт, що громадянка Ж. і громадянин К. проживали однією родиною без шлюбу» є неправильним [2, с. 247]. В той же час, в п. 20 постанови Пленуму Верховного Суду України від 21 грудня 2007 року № 11 «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про право на шлюб, розірвання шлюбу, визнання його недійсним та поділ спільного майна подружжя» використовується термін «фактичні шлюбні відносини» чи «фактичний шлюб», хоча і під назвою «фактичні взаємини сторін». В цьому аспекті, Пленум Верховного Суду України зазначає, що при застосуванні ст. 74 СК України, що регулює поділ майна осіб, які проживають у фактичних шлюбних відносинах, судам необхідно враховувати, що правило зазначеної норми поширюється на випадки, коли чоловік та жінка не перебувають у будь-якому іншому шлюбі і між ними склалися усталені відносини, що притаманні подружжю [4]. З іншого боку, в судовій практиці можна спостерігати неоднозначне дотримання термінології, застосовуються зокрема наступні поняття як: «факт проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу», «факт фактичних шлюбних відносин», «факт перебування у фактичних шлюбних відносинах та проживання однією сім'єю», «факт фактичних подружніх шлюбних відносин», «юридичний факт проживання однією сім'єю у фактичних шлюбних відносинах», «факт проживання однією сім'єю» [2, с. 248]. У зв'язку із цим, в юридичній доктрині пропонується надавати можливість заявникові виправитися шляхом постановлення ухвали про залишення заяви без руху із зазначенням строку для усунення недоліків, де буде роз'яснено заявникові, що не було дотримано термінології, передбаченої п. 5 ч. 1 ст. 315 Цивільного процесуального кодексу України [2, с. 248].

Мета, з якої найчастіше відбувається звернення до суду щодо встановлення юридичного факту проживання однією сім'єю жінки та чоловіка без шлюбу, – отримання спадщини одного із фактичного подружжя (про це свідчать зокрема як приклад судові рішення Южноукраїнського міського суду Миколаївської області від 12 лютого 2018 року у справі № 486/942/17 [11], Піщанського районного суду Вінницької області від 3 травня 2017 року у справі № 142/1724/16-ц [9], Луцького міськрайонного суду Волинської області від 29 червня 2016 року у справі № 161/6911/16-ц [7], Вільнянського районного суду Запорізької області від 14 червня 2018 року у справі № 314/2348/18 [5], Немирівського районного суду Вінницької області від 18 жовтня 2007 року у справі № 2-0-97/2007 [8]) або для встановлення спільної сумісної власності на спільно набуте майно (наприклад, саме це стало метою звернення до суду, в результаті чого були ухвалені рішення Солом'янського районного суду Київської області від 18 травня 2010 року у справі № 2-щ-91/10 [10] та Ковпаківського районного суду міста Суми від 17 січня 2017 року у справі № 592/11323/16-ц [6]). Основними причинами, які стали підставою для задоволення заяв про встановлення фактичних шлюбних відносин стало: спільне проживання, наявність спільних дітей [10], ведення спільного господарства, наявність спільного бюджету, виконання один перед одним прав та обов'язків подружжя [7; 8; 11], реєстрація обох з фактичного подружжя у квартирі [5; 11] (однак як свідчить постанови Верховного Суду від 10 жовтня 2019 року у справі № 748/897/18 проживання чоловіка і жінки за однією адресою, що пов'язане з поділом майна після розірвання шлюбу та відсутністю іншого місця проживання, не свідчить про сімейні відносини між ними [3, с. 19]), сприйняття родичами, сусідами та знайомими фактичного подружжя їх сімейного зв'язку як сім'ї [5]. В той же час, якщо виходити із аналізу Огляду судової практики Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду у справах зі спорів, що виникають між особами, які проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі, сформованого 13 листопада 2020 року про підтвердження фактичного шлюбу свідчать також такі обставини, як факт участі чоловіка та жінки у програмі штучного запліднення за репродуктивних технологій (постанова Верховного Суду від 12 червня 2019 року у справі № 359/659/16-ц), з іншого боку тривале проживання чоловіка та жінки окремо у зв'язку з особливостями їх професійної діяльності не може свідчити про припинення фактичних шлюбних відносин та про їх відсутність (постанова Верховного Суду від 27 березня 2019 року у справі № 354/693/17-ц); також проходження чоловіком військової служби, реєстрація та постійне проживання у військовій частині не можуть свідчити про те, що сторони не перебували у фактичних сімейних відносинах, оскільки вказують лише на виконання ним військового обов'язку (постанова Верховного Суду від 23 вересня 2019 року у справі № 279/2014/15-ц) [3, с. 6-10]. Також, як вказано в Огляді сам собою факт перебування у близьких стосунках чоловіка та жінки без доведення факту ведення спільного господарства, наявності спільного бюджету та взаємних прав і обов'язків, притаманних подружжю, не може свідчити про те, що між ними склалися та мали місце усталені відносини, які притаманні подружжю (постанова Верховного Суду від 12 грудня 2019 року у справі № 490/4949/17), також про це не свідчить

спільна присутність на святах та пересилання коштів (постанови Верховного Суду від 15 серпня 2019 року у справі № 588/350/15), факт періодичного спільного відпочинку (постанова Верховного Суду від 27 лютого 2019 року у справі № 522/25049/16-ц) [3, с. 10-13, 16-19]. В такому разі, як зазначено у правовій позиції Верховного Суду від 15.08.2019 у справі № 588/350/15, вирішуючи питання щодо правового режиму набутого фактичним подружжям майна, суди мають встановити передусім факти створення (придбання) сторонами майна внаслідок спільної праці, ведення спільного господарства, побуту, виконання взаємних прав та обов'язків, з'ясувати час придбання, джерело набуття (кошти, за які таке майно було набуто), а також мету придбання майна, що дозволяє надати йому правовий статус спільної сумісної власності. Інші обставини, самі по собі, без доведення факту ведення спільного господарства, наявності спільного бюджету та взаємних прав і обов'язків, притаманних подружжю, не можуть свідчити про те, що між сторонами склались та мали місце, протягом вказаного періоду часу, усталені відносини, які притаманні подружжю [1; 3].

Висновки. На підставі вище викладеного наукового дослідження особливостей захисту майнових та особистих прав осіб, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах у судовій практиці України, слід зазначити на неоднозначності судової практики. Така неоднозначність стосується передусім: термінології, яка використана для позначення фактичних шлюбних відносин (вони в судовій практиці називаються «фактичні шлюбні відносини», «фактичний шлюб», «фактичні взаємини сторін», «проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу», «перебування у фактичних шлюбних відносинах та проживання однією сім'єю», «фактичні подружні шлюбні відносини», «проживання однією сім'єю у фактичних шлюбних відносинах», «проживання однією сім'єю» тощо) і переліку обставин, які безумовно свідчать про наявність фактичних шлюбних відносин (окремі суди до таких обставин відносять реєстрацію обох з фактичного подружжя у квартирі, однак як свідчить постанова Верховного Суду від 10 жовтня 2019 року у справі № 748/897/18 проживання чоловіка і жінки за однією адресою, що пов'язане з поділом майна після розірвання шлюбу та відсутністю іншого місця проживання, не свідчить про сімейні відносини між ними), спільну присутність на святах та пересилання коштів (однак це заперечується постановою Верховного Суду від 15 серпня 2019 року у справі № 588/350/15), факт періодичного спільного відпочинку (що заперечується постановою Верховного Суду від 27 лютого 2019 року у справі № 522/25049/16-ц). Найчастіше звернення до суду щодо встановлення юридичного факту проживання однією сім'єю жінки та чоловіка без шлюбу, відбувається з метою отримання спадщини одного із фактичного подружжя або для встановлення спільної сумісної власності на спільно набуто майно.

Список використаних джерел:

1. ВС нагадав, що підтверджує наявність між особами усталених відносин, які притаманні подружжю. Судова практика. Українське право. URL: https://ukrainepravo.com/law-practice/practice_court/vs-nagadav-shcho-pidtvrdzhuye-nayavnist-mizh-osobamy-ustalenykh-vidnosyn-yaki-prytamanni-podruzzhzyu/
2. Круковес В. В. Проблеми застосування термінології при розгляді справ про встановлення факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу. Молодий вчений. 2016. № 7 (34). С. 245-250.
3. Огляд судової практики Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду у справах зі спорів, що виникають між особами, які проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі, сформованого 13 листопада 2020 року. Верховний Суд. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Oglyad_KCS_podr_1.pdf.
4. Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про право на шлюб, розірвання шлюбу, визнання його недійсним та поділ спільного майна подружжя: постанова Пленуму Верховного Суду України від 21 грудня 2007 року № 11. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0011700-07#top>.
5. Рішення Вільнянського районного суду Запорізької області від 14 червня 2018 року у справі № 314/2348/18. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/74698144>.
6. Рішення Ковпаківського районного суду міста Суми від 17 січня 2017 року у справі № 592/11323/16-ц. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/64186579>.
7. Рішення Луцького міськрайонного суду Волинської області від 29 червня 2016 року у справі № 161/6911/16-ц. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/58882960>.
8. Рішення Немирівського районного суду Вінницької області від 18 жовтня 2007 року у справі № 2-0-97/2007. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/4067879>.
9. Рішення Піщанського районного суду Вінницької області від 3 травня 2017 року у справі № 142/1724/16-ц. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/66326365>.
10. Рішення Солом'янського районного суду Київської області від 18 травня 2010 року у справі № 2-щ-91/10. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/9512058>.

11. Рішення Южноукраїнського міського суду Миколаївської області від 12 лютого 2018 року у справі № 486/942/17. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/72246892>.

12. Узагальнення судової практики щодо поділу майна подружжя: Приватний нотаріус Манохіна Ганна Олексіївна. URL: <http://notarius-svyatoshino.com.ua/publications/329-uzahalnennia-sudovoi-praktyky-shchodo-podilu-maina-podruzhzhia.html>.

13. Файл: Лист ВСУ від 01.01.2012 Судова практика розгляду справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення.docx. WikiLegalAid: безоплатна правова допомога. URL: https://wiki.legalaid.gov.ua/index.php/Файл:Лист_ВСУ_від_01.01.2012_Судова_практика_розгляду_справ_про_встановлення_фактів,_що_мають_юридичне_значення.docx.

14. Як ділити майно, якщо ви проживали у фактичних шлюбних відносинах (без державної реєстрації шлюбу)? Коментар сімейного адвоката Г. Гаро. Вища школа адвокатури НААУ. URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/yak-dilyty-majno-yakshho-vy-prozhyvaly-u-faktychnyh-shlyubnyh-vidnosynah-bez-derzhavnoyi-reyestratsiyi-shlyubu/>